

ДО ПИТАННЯ ПРО КОНВАЛІДАЦІЮ НІКЧЕМНИХ ПРАВОЧИНІВ

ПОГРЕБНЯК Оксана Сергіївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри охорони інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 347.44

Рассмотрена актуальная правовая проблема признания сделок действительными в Украине.

Ключові слова: угода, конвалідація, нікчемність, способи судового захисту.

Невід'ємним елементом ринкових відносин є правочин – найпоширеніший юридичний факт, з яким закон пов'язує виникнення, зміну та припинення цивільних правовідносин. Спори, які виникають з приводу визнання правочинів недійсними, є дуже поширеними в судовій практиці. Це пояснюється фундаментальністю категорії правочину, його роллю в цивільному обороті та механізмі правового регулювання [1, 171]. У ст.16 Цивільного кодексу України (далі ЦК України) визначено перелік основних способів захисту прав та законних інтересів, серед яких є визнання правочину недійсним. Водночас, належний захист прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин має включати в себе різноманітні способи захисту. Способи захисту цивільних прав та інтересів, закріплених у ст. 16 ЦК України, не є вичерпними і можуть бути доповненими іншими способами, передбаченими в договорі чи законі. Так, конвалідація правочину є важливим способом відновлення порушених, оспорюваних чи невизнаних прав та законних інтересів.

Термін «конвалідація» означає надання нікчемному правочину юридичної сили з моменту його укладення [3].

Питання захисту прав суб'єктів цивільних правовідносин при визнанні правочинів недійсними завжди були важливими для дослідників проблем цивільного права. Слід відмітити вагомий внесок у такі дослідження внесений М.І Брагінським, В.П. Грибановим, А.В. Кострубою, І.В. Спасибо-Фатєєвою, Д.О. Тузовим та ін.

Відповідно до ч. 2 ст. 215 ЦК України нікчемним правочином є правочин, недійсність якого встановлена законом. Серед нікчемних правочинів вирізняють правочини з дефектами в суб'єктному складі, правочини з пороками змісту, правочини з дефектами форми. У випадках, визначених у законі, правочин може бути визнаний судом дійсним.

У юридичній літературі існує вчення щодо порочності юридичних актів, відповідно до якого нікчемний правочин ні при яких умовах не може набути юридичної сили [2, с. 152].

Однак вже в часи Стародавнього Римського права були відомі певні виключення з даного правила, які не узгоджувались з ідеєю нікчемності в чистому вигляді. Так, якщо покупець, укладаючи договір, знав про те, що річ, яка є предметом договору купівлі-продажу, є краденою, даний договір визнавався нікчемним, навіть за умови, що продавець не знав про даний факт. Однак, якщо добросовісний продавець уже провів виконання (передав покупцю річ), угода визнавалась такою, що породжує юридичні наслідки, і у покупця

виникало зобов'язання сплатити [3, с.160].

Інститут конвалідації був закріплений у ч.2ст. 47 ЦК УРСР 1963 року, відповідного до якого угоду, яка підлягала нотаріальному посвідченню, визнавали дійсною в судовому порядку, якщо відбулось повне або часткове виконання договору, а одна зі сторін ухилялась від її нотаріального посвідчення[4]. Таким чином, був закріплений механізм надання юридичної сили нікчемному правочину з дефектами форми, а саме недодержання нотаріальної форми.

У сучасному цивільному законодавстві України також передбачена процедура конвалідації нікчемних правочинів у судовому порядку. На відміну від ЦК УРСР 1963 року, в ЦК України 2003 року закріплено можливість конвалідації нікчемних правочинів з дефектами форми, змісту, суб'єктного складу.

Серед правочинів з дефектами форми вирізняють правочини, укладені з недотриманням вимог щодо простої письмової форми, правочини, укладені з недотриманням вимог щодо нотаріальної форми. Відповідно до ч.1 ст. 218 ЦК України недодержання сторонами письмової форми правочину, яка встановлена законом, не має наслідком його недійсності, крім випадків, встановлених законом. Для деяких видів правочинів спеціальним законом може передбачатись недійсність у випадку недодержання щодо них простої письмової форми. Наприклад, згідно із ст. 546 ЦК України, правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання (неустойка, порука, застава та ін.), вчинений із недодержанням письмової форми, є нікчемним. Якщо правочин, для якого законом встановлена його недійсність у разі недодержання вимоги щодо письмової форми, укладений усно і одна зі сторін вчинила дію, а друга сторона підтвердила її вчинення, зокрема шляхом прийняття виконання, такий правочин у разі спору може бути визнаний судом дійсним [5, с. 145].

Як зазначає А.В. Коструба, правочини з дефектами форми можуть бути конвалідовані судом або іншими учасниками цивільних правовідносин, що може відбуватись автоматично за допомогою мовчазної згоди інших учасників цивільно-правових відносин,

зокрема наданням кореспондуючих відомостей, які слугують підтвердження існування правочину[1,с. 172].

Відповідно до ч.1 ст. 219, ч.1.ст. 220 ЦК України у разі недодержання вимоги закону про нотаріальне посвідчення одностороннього правочин або багатостороннього правочину(договору), такий правочин є нікчемним. У чинному законодавстві міститься перелік правочинів, які підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню. Водночас, дуже поширеним є ухилення однієї зі сторін від нотаріального посвідчення правочину. Недодержання вимог закону не породжують ті права та обов'язки, яких бажали сторони. На підставі ч.2 ст. 220 ЦК України суд може надати юридичної сили нікчемному договору за певних умов, зокрема сторони домовились щодо усіх істотних умов договору; домовленість підтверджується письмовими доказами; відбулося повне або часткове виконання договору; одна зі сторін ухилялась від його нотаріального посвідчення. Сторона, яка прийняла виконання договору, але не бажає «узаконити» цей факт шляхом належного оформлення договору, вчиняє недобросовісно і не може посилається на незавершеність свого волевиявлення [3, с. 164].

Конвалідація одностороннього правочину судом можлива, якщо правочин відповідає справжній волі особи, яка його вчинила, а нотаріальному посвідченню правочину перешкождала обставина, яка не залежала від її волі.

Суди повинні перевіряти, чи підлягав правочин нотаріальному посвідченню, чому він не був нотаріально посвідчений, чи дійсно ухилялася сторона від його посвідчення і чи немає підстав для визнання правочину нікчемним (невідповідність умовам законодавства). У кожному конкретному випадку суддям необхідно встановлювати, який правочин вчинено та яка форма передбачена саме для цього правочину законом, що діяв на момент вчинення [6].

Положення ч.2 ст. 220 ЦК України не застосовуються щодо правочинів, які підлягають і нотаріальному посвідченню, і державній реєстрації, оскільки момент вчинення таких правочинів відповідно до ст. 210 та ст.

640 ЦК України пов'язується з державною реєстрацією, тому вони не є укладеними і не створюють прав та обов'язків для сторін [7].

Варто зазначити, що правочини з дефектами в суб'єктному складі також можуть бути визнані дійсними. Правочини, вчинені суб'єктами, які не мають достатнього обсягу дієздатності, можуть бути згодом схвалені батьками, опікунами чи піклувальниками в порядку, встановленому в ст. 221 ЦК України. Наступне схвалення надає юридичної сили правочину. Схвалення може бути активним і пасивним. Правочин вважається схваленим, якщо вказані особи протягом місяця не заявили претензії іншій стороні.

Водночас, є деякі види нікчемних правочинів з дефектами в суб'єктному складі, які можуть бути визнані дійсними виключно судом. До таких правочинів відносяться правочини, вчинені малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, якщо буде встановлено, що він вчинений на користь малолітньої особи (ст. 221 ЦК України), правочини, вчинені без дозволу органу опіки та піклування, якщо буде встановлено, що вони відповідають інтересам фізичної особи, над якою встановлена опіка або піклування (ст. 224 ЦК України), правочини, вчинені недієздатною фізичною особою, якщо буде встановлено, що він вчинений на користь недієздатної фізичної особи (ст. 226 ЦК України) а також інші правочини, вчинені суб'єктами, які не мають достатнього обсягу дієздатності, в разі відсутності схвалення батьків чи осіб, які їх заміщують.

Певні правочини можуть укладатися за наявності відповідного дозволу органів опіки та піклування. Відповідно до ст. 71 ЦК України опікун не має права без дозволу органу опіки та піклування відмовитись від майнових прав підопічного; видавати письмові зобов'язання від імені підопічного; укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та державній реєстрації, у тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; укладати договори щодо іншого цінного майна. Піклувальник має право давати згоду на вчинення таких правочинів лише з дозволу органів опіки та піклування. Правочини, вчинені з порушенням вказаних вимог, є

нікчемними. Однак дані правочини згодом можуть бути визнані судом дійсними, якщо вони відповідають інтересам особи, над якою встановлено опіку або піклування, або правочин вчинений з метою запобігти погіршення майнового стану такої особи [8, с. 11].

Необхідними умовами для конвалідації правочинів, вчинених без відповідного дозволу, є звернення заінтересованої особи до суду з вимогою визнати правочин дійсним; відповідність правочину інтересам фізичної особи, над якою встановлено опіку чи піклування; рішення суду про визнання правочину дійсним [5, с. 148].

Цікавим є досвід правового регулювання визнання правочинів дійсними за цивільним законодавством Російської Федерації. У рамках реалізації Концепції розвитку цивільного законодавства були прийняті зміни до Цивільного кодексу Російської Федерації, у відповідності з якими обмежено право сторони оскаржувати угоду, зокрема, в наступних випадках:

- сторона знала або повинна була знати про наявність підстав для оскарження угоди і при цьому своєю поведінкою демонструвала намір зберегти чинність цієї угоди, а потім спробувала оскаржити угоду саме за цією підставою (абз. 4 п. 2 ст. 166 ЦК РФ);

- поведінка сторони після укладення угоди давала підставу покладатися на дійсність угоди, а згодом ця сторона заявила, що угода недійсна (п. 5 ст. 166 ЦК РФ) [9].

У даному випадку російський законодавець слідує англійській практиці, у якій вже кілька століть успішно застосовується доктрина Estoppel. Доктрина Estoppel широко розповсюджена в міжнародному праві і знайшла своє закріплення у Віденській конвенції про право міжнародних договорів в 1969 році. Суть цієї доктрини полягає в тому, що сторона угоди, яка прийняла від іншої сторони повне або часткове виконання або іншим чином підтвердила дію угоди, не вправі вимагати визнання її недійсною [10, с. 212]. Таким чином, сторона зобов'язання в результаті своїх власних дій, спрямованих на виконання договору, не може вимагати захисту свого права всупереч інтересам іншої сторони, яка має право покладатися на такі дії і діяти згідно з ними [11]. За даних

обставин вимоги даної сторони правочину є недобросовісними.

Це правило спрямоване на захист добросовісної сторони, яка поклалась на завірення або поведінку контрагента і діяла з наміром виконати її. Крім цього, дані положення є прикладом зцілення (конвалідації) оспорюваних угод, коли наступне схвалення правочину стороною усуває її недійсність [11].

У матеріально-правовому аспекті дія правила Estoppel проявляється в тому, що сторона, яка не оскаржила оспорюваний правочин шляхом пред'явлення позову, у тому числі зустрічного, втрачає право на заперечення, мотивовані його недійсністю. У свою чергу, виконання оспорюваного правочину стороною, яка оскаржує дану угоду, в судовій практиці в залежності від обставин, як правило, розглядається або як доказ відсутності дефекту волі сторони, що вважає себе потерпілою при здійсненні угоди. У процесуально-правовому аспекті дія правила Estoppel реалізовано у забороні (за загальним правилом) посилаючись в судах вищих інстанцій на обставини, які визнані сторонами, а також на обставини, про які не заявлялося в суді першої інстанції [10].

Вбачається, що даний підхід у регулюванні договірних відносин є об'єктивно необхідним в українському законодавстві, так як сприяє стабільності цивільних правовідносин. Визнання в судовому порядку нікчемного правочину дійсним розглядається як виняток, а тому може відбуватися лише у випадках, встановлених законом [12, с.113]. Внаслідок цього суди мають суперечливу практику з визнання правочинів дійсними.

Так, 01.08.2010 року між ТОВ «Майра» (продавець) та ТОВ «Виробничо-кондитерська група «Лісова казка» (покупець) укладено договір купівлі-продажу, відповідно до умов якого продавець передає у власність покупцю, а останній приймає та своєчасно сплачує товар – цукор-пісок виробництва України, у строки та на умовах, встановлених даним договором. Своєчасної оплати отриманого товару від покупця не було отримано.

Продавець звернувся до суду з вимогою про стягнення заборгованості за поставле-

ний товар, але незабаром змінив свої позовні вимоги, попросивши визнати договір купівлі-продажу недійсним. Змінену вимогу він аргументував тим, що договір не спрямований на реальне настання правових наслідків, оскільки покупець не мав на меті отримання прибутку і спірний договір суперечить інтересам держави і суспільства. Покупець, у свою чергу, заявив зустрічний позов відносно визнання договору купівлі-продажу дійсним, оскільки угода повністю відповідала вимогам чинного законодавства. Рішенням господарського суду Харківської області 20.06.2011 року в позові ТОВ «Майра» до ТОВ «Виробничо-кондитерська група «Лісова казка» відмовлено повністю, задоволено зустрічний позов повністю (визнано дійсним договір купівлі-продажу).

У липні 2011 року державна податкова інспекція у Червонозаводському районі м. Харкова звернулась до апеляційного господарського суду з апеляційною скаргою на рішення господарського суду Харківської області від 20.06.2011 року, обґрунтовуючи свою позицію тим, що укладені між позивачем та відповідачами, не спричиняють реального настання правових наслідків та є нікчемними, оскільки зазначені договори укладені з порушенням вимог ч. 1 ст. 203, ст. 215, п. 1 ст. 216, ст. 228 ЦКУ України в частині недодержання вимог зазначених статей у момент вчинення правочинів по реалізації товарів за період з 01.10.2010 року по 31.12.2010 року. Рішенням Харківського апеляційного господарського суду від 30.08.2011 року рішення місцевого господарського суду в частині задоволення зустрічного позову скасовано та в цій частині прийнято нове рішення, яким в задоволенні зустрічного позову відмовлено. Суд апеляційної інстанції виходив з того, що правочини можуть визнаватися дійсними виключно з підстав, визначених ч. 2 ст. 219 і ч. 2 ст. 220 ЦК України, а вимоги про визнання дійсними правочинів з інших підстав задоволенню не підлягають з огляду на невідповідність таких вимог установленим способам захисту прав та законних інтересів. Колегія суддів Вищого господарського суду України визнала, що рішення апеляційного господарського суду відповідає вимогам закону, а тому підстав для її зміни чи скасування не

АНОТАЦІЯ

Розглянута актуальна правова проблема визнання угод дійсними в Україні.

вбачається. [13].

Як зазналося раніше, перелік способів судового захисту прав та законних інтересів не є вичерпним. Водночас, має місце нерозробленість конвалідації правочину як способу захисту. Вочевидь, існує нагальна потреба у розробці та закріпленні у законодавстві гнучкого механізму захисту добросовісних учасників договірних відносин шляхом визнання правочину дійсним за умови, якщо сторони домовились з усіх істотних умов договору; провели часткове чи повне виконання або прийняли виконання договору або іншим чином підтвердили дійсність правочину.

Слід зазначити, що конвалідація правочину допускається виключно, якщо не буде встановлено будь-яких вад правочину; це не потягне порушення прав, свобод та інтересів інших осіб; особа, яка звертається до суду за захистом, у такий спосіб не зловживає правами і діє у межах здійснення цивільних прав (ст. 13 ЦК України) [14].

Література

1. Коструба А.В. правові механізми поновлення прав суб'єктів дефектних правочинів / А.В. Коструба // *Право України*. – 2014. – № 9. – С.171 – 178.
2. Годэмэ Е. Общая теория обязательств / пер. с фр. И.Б. Новицкого. – М.: Юриздат, 1948. – 512 с.
3. Тузов Д.О. Теория недействительности сделок: опыт российского права в контексте европейской правовой традиции. – М.: Статут, 2007. – 602 с.
4. Гражданский кодекс Украинской ССР. – К.: Госполитиздат УССР, 1964. – 226 с.
5. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар/ за заг ред. Харитонova Є.О., Харитоновой О.І., Голубевої Н.Ю. – К.: правова єдність, 2009. – 744с.
6. Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними : [Електронний ресурс]. – Режим

SUMMARY

The paper focuses on the legal issue of convalidation of valid legal deals in Ukraine.

доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/42F78B0BAAD38DCAC2257B7C0044DC05>

7. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 06.11.2009. – Вісник ВРУ.

8. Дзера О. недійсність правочину (угоди) за новим Цивільним кодексом України // О. Дзера, О. Отрадна. – *Юридична Україна*. – 2003. – № 10. – С. 5 – 18.

9. Изменения положений Гражданского кодекса РФ о сделках, представительстве, решениях собраний, исковой давности и др. (Федеральный закон от 07.05.2013 N 100-ФЗ) : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=140982>

10. Коблов А.С. Правило эстоппель в российском праве: проблемы и перспективы развития // *Закон*. – М.: Закон, 2012, № 5. – С. 212 – 219.

11. Приходько И. Концепция развития гражданского законодательства. Спорные и нерешенные вопросы // *Хозяйство и право*. Приложение. – М., 2009, № 8. – С. 3-48.

12. Кот О. Природа недійсних правочинів // О. Кот. – *Вісник Академії правових наук України*. – 2009. – №04 (59). – С. 108 – 116.

13. Справа № 5023/4729/11 // Вищий Господарський Суд України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-stjagnennja-zaborgovanosti-za-tovarotrimanii-za-dogovor-doc91183.html>

14. Справа № 2-2241/2011 // Балаклавський районний суд міста Севастополя: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27826329>